

ნატო სონლულაშვილი

*ისტორიის დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის
სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერ-
სიტეტი, ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და
ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი
ისტორიის განყოფილების მეცნიერ-თანამ-
შრომელი*

**აღნიშნული სტატია დაიწერა შოთა რუს-
თაველის ეროვნულ სამეცნიერო ფონდში
მოპოვებული გრანტის (№ FR/148/2-101/14)
ფარგლებში**

დისიდენტური მოძრაობა საქართველოში (XX საუკუნის 70-იანი წლები)

ქართულ ისტორიოგრაფიაში გარკვეული ადგილი უკავია დისიდენტური მოძრაობის შეფასებას. ამ მხრივ აღსანიშნავია: იგორ კვესელავა, „საქართველოს ისტორიის ქრონიკები (1970-1990), ტ. I“ [2], დოდო ჭუმბურიძე, ვაჟა კიკნაძე, ხათუნა ქოქრაშვილი, ლელა სარალიძე, „საქართველო-რუსეთის ურთიერთობა XVIII-XXI საუკუნეებში, წიგნი II“ [16], ლელა სარალიძე, „საქართველოს ჰელსინკის კავშირის მოღვაწეობის ისტორიიდან“ [3], ო. თუშურაშვილი, ვ. ლუარსაბიშვილი, „ქართული დისიდენტური მოძრაობის ისტორია“ [1].

აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივში მოვიძიეთ დოკუმენტური წყაროები, რომელთა ანალიზი მნიშვნელოვანი დასკვნების გამოტანის საშუალებას გვაძლევს.

საბჭოთა კავშირის არსებობის მანძილზე საზოგადოებისთვის უცხო არასდროს არ ყოფილა ძალადობის გამოვლინება და მთელი 1921-1991 წლების მანძილზე მრავალი აგრესიული მეთოდის გამოყენების შედეგად უამრავი ადამიანის სიცოცხლე შეენირა საბჭოთა რეპრესიებს.

1921 წელს საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს ოკუპაციამ ჩვენს ქვეყანას მრავალი პრობლემა მოუტანა, რომელიც მთელი აღნიშნული წლების მანძილზე გრძელდებოდა და შეიძლება ითქვას საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგაც საზოგადოების ცნობიერე-

ბაში დარჩენილი მავნე ჩვეულებები გარკვეული ფორმით ისევ იჩენდა თავს.

მიუხედავად იმისა, რომ საზოგადოება გარკვეულ ინფორმაციულ ვაკუუმში იმყოფებოდა და იძულებული იყო მოესმინა და წაეკითხა ის, რასაც საბჭოთა ხელისუფლება სთავაზობდა იყო ცალკეული გამოვლინებები, რომლებიც საბჭოთა რეჟიმის წინააღმდეგ იყო მიმართული. საქართველოს მაგალითზე შესაძლოა განვიხილოთ 1924 წლის აჯანყება, რომელიც მართალია დამარცხდა, თუმცა საზოგადოების ცნობიერების ფორმირებაზე დიდი გავლენა იქონია. ეს პროცესი განსაკუთრებით ინტენსიური ხდება საბჭოთა რუსეთსა და საქართველოში დისიდენტური მოძრაობის ჩამოყალიბებით და აღმავლობით.

XX საუკუნის 20-იანი წლებიდან მოყოლებული, როდესაც ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის წარმომადგენლებმა დასახულ მიზანს – საბჭოთა რეჟიმისაგან საქართველოს განთავისუფლებას ვერ მიაღწიეს, შეიარაღებულ გამოსვლებს ასეთი მასშტაბური ადგილი შემდგომ პერიოდში აღარ ჰქონია. თუმცა, საქართველოში თუ მის ფარგლებს გარეთ ეროვნულად მოაზროვნე ძალებს ბრძოლა არ შეუწყვეტიათ. II მსოფლიო ომის და შემდეგ პერიოდში ეროვნული მოძრაობა განსაკუთრებით გააქტიურდა და ეროვნულ ძალებს საქართველოს განთავისუფლების იმედი გაუჩნდათ.

ეროვნული მოძრაობის ახალი აღმავლობა უკავშირდება ზვიად გამსახურდიას და მერაბ კოსტავას სახელებს. მათ, თავისი მოღვაწეობით ახალი ერა დაიწყო საქართველოს ისტორიაში. ბუნებრივია, რთული იყო საბჭოთა რეჟიმის წინააღმდეგ გამოსვლა, თუმცა ეროვნული ძალები მაქსიმალურად ცდილობდნენ დასახული მიზნის მიღწევას. ზვიად გამსახურდიას ერთ-ერთი თამამი ნაბიჯი იყო 70-იან წლებში ჟურნალ „საქართველოს მოამბის“ და „ოქროს სანმისის“ გამოშვება, რომელიც არაღელვარულად ვრცელდებოდა. საბჭოთა რეჟიმის წარმომადგენლები მუდმივად ცდილობდნენ არ დაეშვათ ეროვნული ძალების საქმიანობის განვითარება-აღმავლობა, მიუხედავად იმისა, რომ 70-იანი წლებიდან მოყოლებული სულ უფრო იკვეთებოდა საბჭოთა რეჟიმის სისუსტე. თავის მხრივ, აღნიშნული ვითარების გამოყენებას ცდილობდა ეროვნულად მოაზროვნე ნაწილი.

რა ფაქტორებმა განაპირობა ქართული დისიდენტური მოძრაობის ჩამოყალიბება?

1. როგორც უკვე აღვნიშნე, დისიდენტურ მოძრაობას საფუძველი ეყრება როგორც საბჭოთა სისტემაში მთლიანად, ისე კერძოდ, საქართველოში. XX საუკუნის 70-იან წლებში ჩამოყალიბებული დისიდენტური მოძრაობის მთავარი წარმომადგენლები იყვნენ ზვიად გამსახურდია და მერაბ კოსტავა, რომლებიც ბრძოლის სხვადასხვა მეთოდებს შორის მიმართავდნენ ანტისაბჭოთა ლიტერატურის გავრცელებას, სწორედ ამ მოტივით იყვნენ ისინი დაპატიმრებული 1977 წელს.

1948 წელს გაეროს გენერალური ასამბლეის მიერ მიღებული ადამიანის უფლებების საყოველთაო დეკლარაციის შემდეგ, 1970 წელს მოსკოვში ჩამოყალიბდა ადამიანის უფლებათა კომიტეტი. დაახლოებით იმავე პერიოდში მოსკოვშივე ჩამოყალიბდა საბჭოთა კავშირში ადამიანის უფლებათა დაცვის საინიციატივო ჯგუფი. 1974 წელს კი ადამიანის უფლებათა დაცვის საინიციატივო ჯგუფი საქართველოში ჩამოყალიბდა, რომელსაც მოგვიანებით „ჰელსინკის ჯგუფი“ ეწოდა. მის მთავარ ამოსავალ პრინციპს და ძირითად მიზანს წარმოადგენდა საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენა და საბჭოთა რუსეთის გავლენისაგან განთავისუფლება.

2. სტალინის გარდაცვალების შემდეგ ხელისუფლებაში მოსული ხრუშჩოვი ცდილობს საკუთარი პერსონის გამოკვეთის და ამალლების ფონზე სტალინის სახელის დამცრობას და ე. წ. „ჰუმანური“ მეთოდების გამოყენებით საზოგადოების ფართო ფენების გულის მოგებას. აღნიშნული პოლიტიკის გამგრძელებლად გვევლინება ლეონიდ ბრეჟნევი. სწორედ ჯერ ხრუშჩოვის მოღვაწეობის პერიოდს ემთხვევა 1956 წელს უნგრეთში მომხდარი მოვლენები, სადაც ამბოხებულთა მიზანს წარმოადგენდა უნგრეთის საბჭოთა გავლენისგან განთავისუფლება და შემდეგ ბრეჟნევის დროს, ანალოგიური მოვლენების განვითარება 1968 წელს ჩეხოსლოვაკიაში. მართალია, ამ გამოსვლებს რეალური შედეგი არ მოუტანია, თუმცა მსოფლიოს მიეცა საშუალება, რომ ნათლად დაენახა საბჭოთა რეჟიმის აგრესიული მეთოდები.

3. ზემოთაღნიშნული მოვლენები გარკვეული საფუძველის ჩამყრელი გახდა დისიდენტური მოძრაობის ჩამოყალიბებისა საქართველოში. განსაკუთრებული გავლენა იქონია 1956 წლის 9 მარტის მოვლენებმა. ხრუშჩოვის მიერ განხორციელებულ ქმედებას პროტესტით უპასუხეს ქართველებმა და მათ შორის ახალგაზრდა ზვიად გამსახურდიამ და მერაბ კოსტავამ, რომლებმაც გარკვეული

ჯგუფის შექმნით და ანტისაბჭოთა პროკლამაციების გავრცელებით თავისი პროტესტი გამოხატეს საბჭოთა რეჟიმის მიმართ.

დისიდენტური მოძრაობისთვის დამახასიათებელი იყო საკუთარი თვითგამოცემების არსებობა. ეს პროცესი ეხებოდა, როგორც საქართველოს, ასევე მთლიანად საბჭოთა კავშირს. როგორც უკვე აღვნიშნე, საქართველოში XX საუკუნის 70-იან წლებში გამოიცა „საქართველოს მოამბე“ და „ოქროს საწმისი“, რომელიც არალეგალურად ვრცელდებოდა, ვინრო წრეების მასშტაბით და საზოგადოების ფართო ფენებში ასახვა არ ჰქონია. ეს ფაქტორი შემდეგი გარემოებებით იყო განპირობებული: 1. საწყის ეტაპზე დისიდენტური მოძრაობა ისეთი სიმძლავრით არ გამოირჩეოდა, რომ გავლენა მოეხდინა საზოგადოებაზე. 2. ამას ხელს უშლიდა საბჭოთა სისტემის არსებობა, რომლის პირობებში აქტიური ნაბიჯების გადადგმა სირთულეს წარმოადგენდა. 3. დისიდენტური მოძრაობა დიდი მრავალრიცხოვნობით არ გამოირჩეოდა.

საბჭოთა კავშირში არსებული დისიდენტური მოძრაობისგან განსხვავებით საქართველოში დისიდენტები ადამიანის უფლებების დაცვასთან ერთად დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ საქართველოს საბჭოთა სისტემისაგან გამოყოფას. დასახული მიზანი კი მარტივად მისაღწევი ნამდვილად არ იყო. მართალია XX საუკუნის 70-იან წლებში უკვე ნათლად იყო გამოკვეთილი საბჭოთა რეჟიმის კრიზისი, თუმცა მისი მძლავრი პოლიტიკური თუ სოციალურ-ეკონომიკური რესურსი ჯერ კიდევ არ იძლეოდა მასში შემავალი სახელმწიფოების განთავისუფლების საშუალებას.

მართალია, ქართველი დისიდენტები თავისი მოღვაწეობის ფარგლებში ცდილობდნენ შეხებოდნენ ყველა იმ მნიშვნელოვან საკითხს, რომელიც საქართველოს განვითარებისთვის აუცილებლობას წარმოადგენდა, თუმცა მათი ეს მცდელობა ხშირად უშედეგოდ სრულდებოდა. რა განაპირობებდა ამ ფაქტს? 1. მართალია, დისიდენტური მოძრაობა ჩამოყალიბებას იწყებს არა მხოლოდ საქართველოში, არამედ რუსეთშიც და წესით ამ გარემოებას გარკვეული გავლენა უნდა მოეხდინა საქართველოს მდგომარეობაზე, მითუმეტეს, რომ კავშირი ქართველ და რუს დისიდენტებს შორის არსებობდა და საქართველოში არალეგალურად ვრცელდებოდა რუსი დისიდენტების ლიტერატურა, თუმცა, როგორც უკვე აღვნიშნე, ამ ორ სახელმწიფოს შორის არსებული განსხვავებული ვითარებიდან გამომდინარე საქართველოს გზა არსებითად რადიკალური იყო, რაც პირველ რიგში გამომდინარეობდა იქიდან, რომ

ქართველი დისიდენტების მთავარ მიზანს საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენა წარმოადგენდა.

რუსი დისიდენტების ძირითადი ამოსავალი პრინციპი ადამიანის უფლებების დაცვა იყო. ბუნებრივია, ეს მოთხოვნა მნიშვნელობას მოკლებული არ იყო, რაც საბჭოთა რეჟიმის პირობებში წინაგადადგმულ ნაბიჯად უნდა ჩაითვალოს, რადგან თავისი არსებობის მანძილზე საბჭოთა კავშირი არ უშვებდა აზრის თავისუფლად გამოვლენის საშუალებას და აღნიშნული მიმართულებით გააქტიურება ხელს შეუწყობდა საზოგადოების ფართო ფენების უფლებების დაცვას, თუმცა ეს რუსეთში და საქართველო მთელი თავისი არსებობით განსხვავებულ მდგომარეობაში იმყოფებოდა, აქ არა მხოლოდ ადამიანის უფლებები იყო დასაცავი, არამედ ეროვნულიც. ეს ფაქტი, კი ბუნებრივია ჩვენი ქვეყნის მდგომარეობის განსხვავებული გზით განვითარების საშუალებას იძლეოდა. 2. იმისთვის, რომ გარკვეული იდეა გავრცელდეს საზოგადოებაში პირობების შექმნა და ცნობიერების მომზადებაა საჭირო. მართალია, ქართული საზოგადოება აცნობიერებდა იმ ფაქტს, რომ სამშობლო სხვა სახელმწიფოს დაქვემდებარებაში იმყოფებოდა, მაგრამ ბრძოლის დაწყება და გააქტიურება არც ისე მარტივი იყო. საზოგადოების დიდი ნაწილი მიჩვეული იყო საბჭოთა რეჟიმს და გადატანილი რეპრესიების მასშტაბებიდან გამომდინარე გარკვეული შიშის გრძნობაც არსებობდა. მას სჭირდებოდა მომზადება იმისთვის, რომ ბრძოლა დაენყო. ისე როგორც XIX საუკუნის II ნახევრის საქართველოში, როდესაც თერგდალეულები ილია ჭავჭავაძის ხელმძღვანელობით იწყებენ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ახალ ეტაპს ეროვნული ცნობიერების ამაღლებისათვის და განმტკიცებისთვის, დაახლოებით ასეთი მდგომარეობაა XX საუკუნის 70-იანი წლების საქართველოში. ადრე ბრძოლა მიმართული იყო მეფის რუსეთის, ახლა კი საბჭოთა რუსეთის წინააღმდეგ. ის ფაქტი, რომ 117 წელი საქართველო ჯერ რუსეთის იმპერიის და შემდეგ 1921 წლიდან საბჭოთა რეჟიმის დაქვემდებარებაში იმყოფებოდა შეიძლება ითქვას მოდუნებული ჰქონდა ბრძოლის უნარიც და ეროვნული აზროვნებაც. ამიტომ ქართველ დისიდენტებს დიდი ძალისხმევა სჭირდებოდათ საზოგადოების ფართო ფენების ცნობიერების ამაღლებისთვის, მოსახლეობის დიდი ნაწილი პირდაპირი მნიშვნელობით და აზროვნებითაც საბჭოთა რუსეთის ტყვეობაში იმყოფებოდა. 1921 წლიდან ჩამოყალიბებული მძლავრი მექანიზმის საშუალებით საბჭოთა ხელისუფლება მაქსიმალურად ცდილობდა

ძალადობრივი თუ იდეოლოგიური საშუალებით მოსახლეობის ეროვნული ცნობიერების დასუსტებას და საკუთარი, მისთვის მისაღები იდეის დამკვიდრებას. განსხვავება XIX საუკუნის II ნახევარსა და XX საუკუნის 70-იან წლების ქართველ მოღვაწეებს შორის ის იყო, რომ ამ უკანასკნელთ უფრო ნაკლები საშუალება ჰქონდათ პრესის თუ სხვა მეთოდებით ეროვნული აზრის გავრცელებაში. 3. ისევე, როგორც XIX საუკუნის II ნახევარში და XX საუკუნის დასაწყისში ქართველი ეროვნული მოღვაწეების მიზანს წარმოადგენდა დასავლეთის ყურადღების მიპყრობა და იქ არსებული სისტემის გადმოღება საქართველოში, XX საუკუნის 70-იან წლებში ქართველი დისიდენტები მაქსიმალურად ცდილობდნენ დასავლეთის სახელმწიფოთა დახმარების მოპოვებას და მათი მეშვეობით მსოფლიოს ინფორმირებას საბჭოთა რეჟიმის მეთოდების სისასტიკეში. დისიდენტ ავთანდილ იმნაძის საქმეში ვკითხულობთ: „1978 წლის იანვარში იმნაძემ ვიქტორ გიორგის ძე რცხილაძის წინადადებით (გასამართლებულია ანტისაბჭოთა საქმიანობისათვის) შემდგომში საზღვარგარეთ გადასაცემად გავრცელების მიზნით, ფოტონესით გადაიღო რცხილაძის მიერ ანტისაბჭოთა შინაარსის პასკვილი „ინფორმაცია“ და „კრიტიკა“, რომელშიც გარდა ცილისწამებისა, საბჭოთა სინამდვილეზე არის მოწოდება საბჭოთა წყობის წინააღმდეგ ბრძოლისა. ფოტოფირი, რომელზეც გადაიღო „ინფორმაციისა“ და „კრიტიკის“ სრული ტექსტი იმნაძემ თავისი ინიციატივით, ასევე უცხოეთში გავრცელების მიზნით დაურთო მის მიერ 7 ნოემბერს გავრცელებულ ანტისაბჭოთა ხასიათის ფურცლების ასლი და გადასცა რცხილაძეს.

უნდა აღინიშნოს, რომ „ინფორმაცია“ და „კრიტიკა“ შედგებოდა ანტისაბჭოთა ცილისწამებლური მონაწირობისაგან, გამოთქმული იყო მუქარა საბჭოთა სახელმწიფოს მეთაურთა მიმართ, ქება-დიდებათ იყვნენ მოხსენებული საბჭოთა ხელისუფლების დაუძინებელი მტრები, რომლებიც 1922-1924 წლებში იარაღით ხელში ებრძოდნენ ახალგაზრდა საბჭოთა რესპუბლიკას.

1978 წლის თებერვალში იმნაძემ შეადგინა და გაამრავლა 700-800 ეგზემპლარის საბჭოთა სახელმწიფო და საზოგადოებრივი წყობილების სახელისგამტეხი ცილისწამებლური მონაწირობის შემცველი ფურცლები, რომლებიც 1978 წლის 17 თებერვალს გაავრცელა, თბილისის უნივერსიტეტის ახალ და ძველ შენობაში, პოლიტექნიკური ინსტიტუტის VI კორპუსში, რუსთაველის გამზირზე

მდებარე №52 სახლისა და თბილისის მეტროპოლიტენის სადგურ „ლენინის მოედანთან“ [5, 74-75].

ქართული დისიდენტური მოძრაობის ერთ-ერთი წარმომადგენელი ვალენტინა ფაილოძე დაკითხვისას აღნიშნავს: „წინა წლებში, მხედველობაში მაქვს 1974 წლის მარტის თვემდე ე. ი. ჩემს დაპატიმრებამდე მე ვახდენდი წერილების დამზადებას, შედგენას, რომელთა შინაარსი აგებული იყო სახარების ცალკეული მუხლების განმარტებაზე. სახარების ცალკეული მუხლების განმარტების მიხედვით წერილებში ვწერდი კომუნისტური წყობა არ იყო და არ არის ხალხის კეთილდღეობის მომტანი. აღნიშნული წერილების გადაცემას ვახდენდით საზღვარგარეთ ტურისტებზე გადაცემის მეშვეობით და ამას ვაკეთებდი იმ პერიოდში, როდესაც მე ვმუშაობდი სვეტიცხოვლის ეკლესიაში მგალობელთა გუნდის ხელმძღვანელად. თუ რამდენი წერილი მაქვს გადაცემული ტურისტებზე ან რომელ სახელმწიფოდან იყვნენ ტურისტები, რომელთაც გადავეცი წერილები და კონკრეტულად თუ რომელ შემთხვევას რომელ წელში ჰქონდა ადგილი ეს ამჟამად არ მახსოვს და არ შემიძლია ასეთის დასახელება. ტურისტებზე ზემოაღნიშნული წერილების გადაცემას უფრო სწორად მათ დამზადებას და გადაცემას ვახდენდი ვინმე კონკრეტული პირის წინადადების გარეშე. ამას ვაკეთებდი უშუალოდ ღვთის დავალებით. აღნიშნული დოკუმენტები ასევე ვრცელდებოდა ჩემს მიერ რესპუბლიკის ფარგლებში“ [6, 41].

აქვე საინტერესოა შევაფასოთ 1. რა როლი ეკავა ქართველი დისიდენტების მოღვაწეობაში საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიას და ზოგადად ქრისტიანობას? და 2. რა მეთოდებს მიმართავდა საბჭოთა ხელისუფლება ქრისტიანობის წინააღმდეგ?

1. ქართველი დისიდენტების მთავარი მიზანი ადამიანის უფლებების დაცვასთან ერთად საქართველოს სრული თავისუფლებისათვის ბრძოლა იყო. მათ სამოქმედო პროგრამაში შეიძლება ითქვას დიდი ადგილი ეკავა ყველა იმ საკითხს, რომელსაც საბოლოო ჯამში საქართველო დამოუკიდებლობისაკენ მიყავდა. მათ შორის ერთ-ერთი იყო საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია. ისინი ხშირად აკრიტიკებდნენ სამღვდელოებას ეკლესიის სრულყოფის მიზნით. ამასთან ცდილობდნენ არ დაეშვათ საბჭოთა რეჟიმის მომხრე პირების გაძლიერება და დამკვიდრება ეკლესიაში. 1975 წელს ჟურნალ „ოქროს საწმისში“ ელისაბედ ქავთარაძე სტატიაში „ქვეყანა დაკარგული საფლავებისა“ აღნიშნავდა: „რელიგია ხომ უფრო თავდაცვის დროშა იყო, ვიდრე ცეცხლით და მახვილით

ღმერთმსახურობა, აზრის მეტაფიზიკური მწვანელობა, მისტიურ ჭვრეტის ბინდ-ბუნდები და ასე შემდეგ. თვით ჩვენი ეკლესიაც თავიდანვე ცეცხლის ხაზზე იყო გამოსული. უმაგალითო მსხვერპლის გაღებით იგი გვერდში ედგა არაქათგამოცლილ ხალხს ბრძოლა-გადარჩენის მძიმე საქმეში, უდიდესი წვლილი შექონდა ეროვნული კულტურის საგანძურებში და უფრო მეტიც: ცნობიერად თუ შეუცნობლად, ეროვნული გამძლეობის ერთ-ერთი კატალიზატორის როლი მან შეასრულა“ [7, 210]. სწორედ ამიტომაც საბჭოთა ხელისუფლებამ მთავარი დარტყმა საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიას მიაყენა. 1976 წლისთვის საქართველოში ასეთი მდგომარეობა იყო. „... ეკლესიას თანდათან შეუმცირდა მრევლი, ეკლესიები იკეტებოდა ზედიზედ, 35 მოქმედი ეპარქიიდან 100-მდე საეკლესიო პირია /ყველა თანამდებობის/, კურსებში სწავლობს ყოველწლიურად 13 კაცი. საქართველოს ეკლესიის უკიდურეს ჩაგვრაზე და დისკრიმინაციაზე მიუთითებს ის ფაქტიც, რომ დღემდე საქართველოში არ არსებობს საეკლესიო ჟურნალი, მაშინ როდესაც ასეთი ჟურნალები არსებობს რუსეთში, სომხეთში, ბალტიისპირეთში და უკრაინაში. საქართველოს ეკლესიას არ აქვს არავითარი პუბლიკაციების უფლება /გარდა კალენდრისა/, არ არსებობს სასულიერო სემინარია, ხოლო ის კურსები, რომელნიც მის მაგივრობას სწევენ, ახალგაზრდებს არაფერს ასწავლიან გარდა საეკლესიო რიტუალისა და ხუცური ანბანისა /ფიქტიურად არსებობს დანარჩენი საგნები: ეკლესიის ისტორიის, საღვთო წერილი და სხვა, თუმცა ლექციები ამ საგნებში არ იკითხება/. კურსებზე სწავლობს ყოველწლიურად 13-მდე კაცი, ხოლო თვითეული გამოშვება უდრის სამ სამღვდელო პირს“ [8, 23-24].

2. საბჭოთა კავშირი მთლიანად კრძალავდა რელიგიას და რელიგიურ დანესებულებებს. ამას განაპირობებდა ის ფაქტი, რომ საბჭოთა ხელისუფლება მთავარ რელიგიად კომუნიზმს აღიარებდა. „იმის შესახებ, თუ როგორ გაანადგურეს საქართველოში კომუნისტებმა რჩეული სამღვდელოება, ან როგორ მოახდინეს მათი დემორალიზება, როგორ ჩააცვეს ანაფორა ჩეკისტებს, როგორ აქციეს ეკლესია სამასკარადო ადგილად, რომელიც მხოლოდ უცხოთა თვალის ასახვევადაა დატოვებული, ამის შესახებ მთელი ეპოპეა შეიძლება დაინეროს. 1921 წლიდან ათეიზმი ჩვენს ქვეყანაში სახელმწიფოებრივ რელიგიად იქცა. დაიწყო ტოტალური ომი ქრისტიანობის წინააღმდეგ, ეკლესიების ნგრევა, საყოველთაო აგიტა-

ცია. ფარულად კი – ეკლესიის დემორალიზაცია, ჭეშმარიტ ქრისტიანთა განადგურება...

... ყველაზე საზარელი საქმე უშიშროების კომიტეტისა არის მისი ფარული ბრძოლა რელიგიის წინააღმდეგ. საეკლესიო თანამდებობებისათვის არჩევენ არა მხოლოდ ათეისტებს, არამედ კრიმინალურ და პათოლოგიურ ათეისტებს. ეს საუკეთესო საშუალებაა იმისათვის, რომ ხალხს ეკლესია შეაძულონ. ასეთი სასულიერო პირები ამოკლებენ და ამახინჯებენ საეკლესიო რიტუალებს, ეწევიან ფულის გამოძალვას, ათასგვარ უხამსობასა და გარყვნილებას“ [9, 156-157].

ქართველი დისიდენტების მცდელობას დაეცვათ ეროვნული იდეალები და განემტკიცებინათ ქართველთა ეროვნული თვითშეგნება უშედეგო აღმოჩნდა და 1977 წელს დააპატიმრეს ზვიად გამსახურდია და მერაბ კოსტავა. „საქართველოში პატრიოტთა წინააღმდეგ ჩატარებული რეპრესიები შეიძლება განხილულ იყოს, როგორც იმ საერთო რეპრესიული ტალღის ნაწილად, რომელიც გავრცელდა სსრკ-ში, როდესაც 1977 წელს თებერვლიდან მოსკოვში დააპატიმრეს „ჰელსინკის“ ჯგუფის ხელმძღვანელი დოქტორი იური ორლოვი და შემდეგ ამ ჯგუფის რამდენიმე წევრი. მალე უკრაინაშიც დაპატიმრებულ იქნა ამ ჯგუფის ორი უკრაინელი წევრი /ერთ-ერთი მათგანია უკრაინელი მწერალი ნიკოლა რუდენკო/, ასევე ლიტვაშიც.

საქართველოში რეპრესიები ფაქტიურად დაიწყო 1977 წლის მარტის დასაწყისიდან, როდესაც საქართველოში კულტურის სამინისტროში შევიწროება და ფაქტიური „დევნა“ გამოუცხადეს „ჰელსინკის“ ჯგუფის აქტიურ წევრს, ისტორიკოს ვიქტორ რცხილაძეს. ხელისუფალთა გაღიზიანება რცხილაძის მიმართ, გარდა მისი მოღვაწეობისა თვითგამოცემისეულ ჟურნალებში, გამოწვეული იყო კიდევ იმით, რომ იგი, როგორც კულტურის ძეგლთა ინსპექტორის უფროსი, ზ. გამსახურდიასთან ერთად, დაუფარავად ააშკარავებდა და უჩიოდა ყველა ხელმისაწვდომ ინსტაციებში, საბჭოთა რუსეთის არმიის სარდლობას მათი ბარბაროსობის გამო, როდესაც ისინი ათეული წლების მანძილზე არტილერიის ცეცხლით სპობდნენ 30 კმ-ზე გადაჭიმულ კლდეში გამოკვეთილი VI საუკუნის დავით გარეჯის მონასტრის სენაკებს უნიკალური ფრესკებით. ვიქტორ რცხილაძისადმი ხელისუფალთა გაღიზიანება გამოწვეული იყო იმით, რომ ეს უკანასკნელნი რცხილაძისაგან, როგორც სა-

მინისტროს განყოფილების ხელმძღვანელებისაგან, არ მოელოდნენ ასეთ „ზურგში დარტყმას“.

არსებული ცნობის თანახმად, საქართველოს კომპარტიის ცკ-ში დაბარებულ იქნა კულტურის სამინისტროს კულტურის ძეგლთა დაცვის სამმართველოს უფროსი, 1943 წლიდან კომპარტიის წევრი უჩა სერგოს ძე ბაქრაძე, რომელსაც დაავალეს „ნიადაგი მოემზადებინა“ ვიქტორ რცხილაძის მოხსნისათვის. ვიქტორ რცხილაძეს ერთ-ერთ მთავარ დანაშაულად ეკლესიაში სანთლის დანთება ჩაუთვალეს და მოხსნეს თანამდებობიდან“ [10, 7-8].

1977 წელს 7 აპრილს დაპატიმრებულ ზვიად გამსახურდიასა და მერაბ კოსტავასთან დაკავშირებულ საბრალდებო დასკვნაში აღნიშნულია: „წლების მანძილზე საბჭოთა ხელისუფლების დასუსტების მიზნით ენეოდნენ ანტისაბჭოთა აგიტაციასა და პროპაგანდას, ამზადებდნენ, ამრავლებდნენ და ავრცელებდნენ საბჭოთა სახელმწიფოსადმი მტრული განწყობილების გამომხატველ ლიტერატურას და სხვა მასალებს, სხვადასხვა გზით იძენდნენ და გავრცელების მიზნით ინახავდნენ, ან ამრავლებდნენ და ავრცელებდნენ როგორც ჩვენს ქვეყანაში არალეგალურად დამზადებულ, ისე საზღვარგარეთ გამოცემულ თხზულებებს, რომლებიც დამახინჯებულად წარმოგვიდგენდნენ საბჭოთა სინამდვილეს, შეიცავდნენ საბჭოთა სახელმწიფო და საზოგადოებრივი წესწყობილების სახელისგამტეხ ცილისმწამებლურ მონაჭორს, აგრეთვე მოწოდებებს მისი დამხობისათვის საბრძოლველად“ [11, 30]. ამასთან დაკავშირებით კი ზვიად გამსახურდია წერდა: „მე დავიბადე ისეთ სახელმწიფოში, სადაც თავისუფალი პიროვნება, საკუთარი სინდისის კარნახით მოქმედება, ჭეშმარიტი იდეალის სამსახური მიუტევებელ დანაშაულად ითვლება. საზოგადოებრივი ცხოვრების საფუძველია: 1) ყალბი დოგმების მიხედვით აზროვნება 2) სხვისი საეჭვო სინდისის კარნახით მოქმედება 3) ყალბი იდეალის სამსახური. ამ იდეალის განხორციელებისა თვით მცირეწლოვან ბავშვებსაც არ სჯერათ.

კომუნიზმი არის უტოპისტების მიერ შეთხზული ზღაპარი, რომელიც ანარქიზმს წარმოადგენს ჩვენს ეპოქაში ... რადიო, ტელევიზია, პრესა ჩაგდებული აქვს ტოტალიტარულ ხელისუფლებას, რომელიც ცდილობს ხალხის ინტერესების, მისი გულისა და გონების დახშობას.

1956 წელმა მიმიყვანა იმ დასკვნამდე, რომ საჭირო იყო აქტიური ბრძოლა ბოროტმოქმედი ხელისუფლების წინააღმდეგ. ამ ბრძოლისთვის დამაპატიმრეს. ჩვენ დაგვწამეს ხულიგნობა და მო-

ქალაქეთა შეურაცხყოფა, მაგრამ ნახსენები არ იყო ანტისაბჭოთა საქმიანობა. ეს მიმართული იყო მამაჩემის წინააღმდეგაც“ [12, 12].

1977 წელს ზვიად გამსახურდიას და მერაბ კოსტავას დაპატიმრებასთან დაკავშირებით მორწმუნეთა უფლებების დაცვის ქრისტიანული კომიტეტის წევრები სსრკ-ში: მღვდელი გლებ იაკუნინი, მთავარდიაკონი ვარსონოფიი ხაიბულინი, ვიქტორ კაპიტანჩუკი მიმართავენ მსოფლიო საზოგადოებას: „კიევში რუდენკოსა და ტიხის, მოსკოვში ორლოვისა და გინზბერგის დაპატიმრების შემდეგ თბილისში სუკ-ის ორგანოებმა დააპატიმრეს ჰელსინკის შეთანხმებათა შესრულების მეთვალყურე ქართული ჯგუფის ხელმძღვანელი ზვიად გამსახურდია და ადამიანის უფლებათა დაცვის ქართული კომიტეტის წევრი მერაბ კოსტავა, ორივე ქრისტიანები, ქართული მართლმადიდებელი ეკლესიის მიმდევრები არიან.

გამსახურდიას და კოსტავას მოღვაწეობა მიმართული იყო ადამიანის უფლებათა დაცვისათვის, რელიგიის დაცვისათვის, ქართული ეკლესიის თავისუფლების ფერხთქვეშ გათელვის წინააღმდეგ. კერძოდ, ისინი გამოდიოდნენ ქართული რელიგიური და ნაციონალური წმიდათაწმიდა ადგილის დავით გარეჯის სამონასტრო კომპლექსის დასაცავად, რომელიც ამჟამად ინგრევა იმის გამო, რომ სადაც ეს კომპლექსი მდებარეობს, საარტილერიო პოლიგონად აქციეს“ [13, 30].

1978 წელს ზვიად გამსახურდიასა და მერაბ კოსტავას დაპატიმრების შემდეგ დისიდენტმა ავთანდილ იმნაძემ გაავრცელა პროკლამაციები, რომლებიც მიმართული იყო საბჭოთა რეჟიმის წინააღმდეგ და მოუწოდებდა საზოგადოებას ებრძოლათ არსებული სისტემის წინააღმდეგ. ამავე დროს აღინიშნა ოქტომბრის რევოლუციის 60 წლისთავი და აღნიშნულ დოკუმენტში ამ მოვლენის მიმართაც იყო გამოთქმული პროტესტი. „რას ვზეიმობთ?! ვის ვუკრავთ ტაშს?! ნუ გადავიქცევით ბრბოდ! გავანთავისუფლოთ ჩვენი აზროვნება კომუნისტურ-დემაგოგიური იდეოლოგიის არტახებიდან; იდეოლოგიისა, რომელიც სიცრუესა და სიყალბეზეა აგებული. სწორედ ამიტომ ახშობენ თავისუფალ აზრს ციხეებით, იძულებითი შრომის ბანაკებით და ფსიქიატრიული საავადმყოფოებით.

ოქტომბრის რევოლუციის 60 წლისთავი არის 60 წლისთავი კაცობრიობის ისტორიაში ცნობილი ყველაზე ტირანული სისტემისა.

ჯერ არსად, არასოდეს არც ერთ სისტემას არ დაუმონებია ხალხი ისე, როგორც ეს გააკეთა საბჭოთა სისტემამ, საბჭოთა იმ-

პერიამ, ამ ერთიანმა კომუნისტურმა საპყრობილემ, რომელშიც იძულებით არიან შერეკილნი დაპყრობილი ერები. კომუნისტურმა დიქტატურამ ერთხანს მიითვისა სახელი „პროლეტარიატის დიქტატურისა“. მაგრამ, არსად არასოდეს არცერთ სისტემას მუშა ისეთ საცოდავ მდგომარეობაში არ ჩაუყენებია, როგორც ეს მან გააკეთა. კომუნისტური დიქტატურა მიმართულია საზოგადოების ყველა ფენის წინააღმდეგ“ [14, 34]. აღნიშნული მოწოდების მთავარი მიზანია საზოგადოების დარწმუნება-გათვითცნობიერება საბჭოთა რეჟიმის უსამართლობაში. მართალია, ამ ყოველივეს უკვე ნათლად აცნობიერებდა ყველა სოციალური ფენა, თუმცა ერთიან ლოზუნგად ჩამოყალიბებულ მიმართვას ეროვნული თავისუფლებისათვის ბრძოლის მოწოდების როლი უნდა შეესრულებინა. როგორც აქაც არის აღნიშნული 60 წელი არც ისე ცოტა დროა იმისთვის, რომ საზოგადოება მიხვდეს რა მდგომარეობაში იმყოფება, მაგრამ არსებული ვითარებიდან გამომდინარე მასობრივი პროტესტი წარმოუდგენელი იყო. ტოტალიტარული რეჟიმი ყველას და ყველაფერს ეხებოდა და ნებისმიერი გამოსვლა, რომელსაც ეროვნული შეფერილობა ექნებოდა კრახით ასრულებდა არსებობას. მაგრამ XX საუკუნის 70-იანი წლებიდან ვითარება რადიკალურად იცვლება, თავისუფალ აზრს მეტი გასაქანი ეძლევა და ქართული საზოგადოების ეროვნულად მოაზროვნე ნაწილიც მზადყოფნას გამოთქვამს საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში. ეს მოწოდება საინტერესო და მნიშვნელოვანია იმიტაც, რომ მართალია მიმართვა ყველა სოციალურ ფენაზე ვრცელდება, თუმცა აქცენტირებულია მუშა, რომელიც საბჭოთა რეჟიმის მთავარ დასაყრდენად მიიჩნეოდა. მისი მდგომარეობის წინა პლანზე წამოწევით პროკლამაციის ავტორი ცდილობს საზოგადოება დაარწმუნოს, რომ საბჭოთა რეჟიმის პირობებში ყველა უფლებამეზღუდული და უფლებამელახულია.

დაახლოებით ასეთი აზრია გატარებული უცხოურ პრესაში გამოქვეყნებულ სტატიაში, რომელიც გაავრცელეს ნორვეგიელმა და ფრანგმა ტურისტებმა. აქ აღნიშნულია: „ჩვენი **გლეხის** შრომა კომპარტიამ გადააქცია ყველაზე უფრო შავ, ყველაზე უფრო უმაღურ სამუშაოდ. ქვეყნის დამპყრებელი კაცი წარმოადგენს უმინაწყო მოჯამაგირეს, უპასპორტო ყმას. მისი შრომა მას არ ეკუთვნის. მას არ ეკუთვნის თვით მისი საკარმიდამო ნაკვეთი, მისი წართმევა ყოველთვის ძალუძს ხელისუფლებას. მას პაიკივით ამოძრავებენ აქეთ-იქით: თუ იგი მოისურვებს სადმე წასვლას, მას არ აძ-

ლევენ პასპორტს; თუ მოისუფლებს დარჩენას ხელისუფლების ნების წინააღმდეგ, მას ასახლებენ გადიდებულ დასახლებებში. მათხოვრული ულუფის ამარა ხნავს იგი სხვის მიწას სხვისივე ინვენტარით, რომლისთვისაც თავად იხდის მრავალგზის.

ჩვენი **მუშა**, რომლის სახელითაც კომპარტია მართავს ქვეყანას, ექვემდებარება მის მონოპოლიას. თვითმარქვია ბატონები – ცკ და პოლიტიბურო – სწყვეტენ ყველას ბედ-ილბალს. სუპერკაპიტალისტების ძალაუფლებისაგან გაქცევა შეუძლებელია, აკრძალულია მათ წინააღმდეგ გაფიცვა, მათ ვერსად უჩივლებ. ადამიანი გადაქცეულა ჭანჭიკად იმ მანქანისა, რომელსაც მართავს უსულგულო აპარატი. მისი მომავალი უნუგეშოა. ქალის უმძიმესი შრომა არსებობის შესანარჩუნებლად, ანადგურებს ჯანმრთელობას და ანგრევს ოჯახს. შრომის უსახობა, ცხოვრების უიმედობა და სიცარიელე, დათრგუნული ადამიანური ღირსება ინვევენ განურჩევლობას.

ინტელიგენცია გადაქცეულია რეჟიმის ლაქიად. მისი ტრადიციული ამოცანაა – იყოს საზოგადოების სინდისი და გონება. მას კი აიძულებენ დიქტატურის გამართლებას, განმტკიცებას და განდიდებას. მეცნიერება, კულტურა, განათლება, კანონი, ეთიკა – ყოველივე ეს მოვალეა ემსახუროს კომპარტიის ინტერესებს, განამტკიცოს მისი განუსაზღვრელი ძალაუფლება ჩვენს ქვეყანაზე და განამტკიცოს მისი ზეგავლენა მთელ მსოფლიოში.

გაძარცვულნი არიან გლეხები: მათ წართმეული აქვთ თავისუფალი შრომის უფლება თავიანთ მიწაზე. გაძარცვულნი არიან მუშები: მათ წართმეული აქვთ გააზრებული შრომის უფლება. გაძარცვულია ინტელიგენცია: მას წართმეული აქვს თავისუფალი აზროვნების უფლება. გაძარცვულია მთელი ხალხი: მას წართმეული აქვს ტრადიციები, სარწმუნოება, ღირსება, კეთილდღეობა, თავისი ბედის წარმართვის უფლება“ [15, 147].

საინტერესოა რა შეფასებას აძლევდა საპირისპიროდ საბჭოთა ხელისუფლება დისიდენტების მოღვაწეობას. „... ისინი ავრცელებენ სხვადასხვა მონაწირობებს, ნერენ პროტესტებსა და მიმართვებს, რომლებშიც აღვირახსნილ ცილისმწამებლურ კამპანიას ეწევიან ჩვენი პარტიის პოლიტიკის წინააღმდეგ, მთლიანად ჩვენი წესწყობილების წინააღმდეგ...

1977 წლის იანვარ-მარტში საქართველოს რესპუბლიკის ტერიტორიაზე გავრცელება ჰპოვა არალეგალური წესით დამზადებულმა ჟურნალებმა „ოქროს საწმისი“ №4-მა და „საქართველოს

მოამბის" პირველმა და მეორე ნომრებმა. ამ ჟურნალებში იყო ცილისწამება საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის საშინაო და საგარეო პოლიტიკაზე, დამახინჯებული სახით შუქდებოდა საბჭოთა კავშირის საშინაო პოლიტიკური მდგომარეობა, აგრეთვე იყო სხვა მონაწილე, რომელიც სახელს უტეხდა საბჭოთა სახელმწიფო და საზოგადოებრივ წესწყობილებას, განდიდებული იყვნენ პირები, რომლებიც იარაღით ხელში ებრძოდნენ საბჭოთა სახელმწიფოს, ხდებოდა პროპაგანდა ანტისაბჭოთა მასალებისა და მათ შორის საზღვარგარეთული ანტისაბჭოური ორგანიზაციის „სახალხო შრომითი კავშირის“ ფურცლისა, რომელიც შეიცავს საბჭოთა წყობილების წინააღმდეგ ბრძოლისკენ მოწოდებებს“ [12, 2].

ამრიგად, საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობის შემდეგ ქართული საზოგადოება და მთლიანად საქართველო ახალი რეალობის წინაშე აღმოჩნდა, რომელსაც განსხვავებული გზით მიყავდა ჩვენი ქვეყანა. მართალია, საქართველოსთვის უცხო არასდროს ყოფილა სხვის მორჩილებაში და დაქვემდებარებაში ყოფნა, როდესაც ხშირად დგებოდა სახელმწიფოს ყოფნა-არყოფნის საკითხი, თუმცა დროის აღნიშნულ მონაკვეთში მტერი განსხვავებული ფორმით და მოტივით მოდიოდა, რომელიც არა მხოლოდ შეიარაღებული ბრძოლით, არამედ იდეოლოგიური გზითაც იპყრობდა საქართველოს.

1921 წლის თებერვალში საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობას შეიარაღებული გზით შედეგად მოჰყვა დაპყრობა ყველა მიმართულებით. საბჭოთა რუსეთი არ ერიდებოდა არანაირი მეთოდის გამოყენებას საქართველოს სრულად დამორჩილებისათვის. გარდა იმისა, რომ ტერიტორია უკვე მის დაქვემდებარებაში იყო საბჭოთა ხელისუფლება მიმართავდა ათასგვარ ძალადობრივ საშუალებას საქართველოს მოსახლეობის იდეოლოგიური დამორჩილების თვალსაზრისითაც:

1. საბჭოთა რუსეთმა გააუქმა საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა და მოსახლეობა აიძულა დამორჩილებოდა და ელიარებინა ახალი ხელისუფლება. საქართველო, როგორც დამოუკიდებელი სუბიექტი აღარ არსებობდა და მთლიანად დამოკიდებული აღმოჩნდა ახალ ძალაუფლებაზე. საბჭოთა რუსეთმა საქართველოს წაართვა ტერიტორია, მოსახლეობას სამშობლოს აღქმა და რაც მთავარია, ეს არ იყო რიგითი დამპყრობელი, რომელიც მხოლოდ ფორმალური აღიარებით, ან ეკონომიკური სანქციებით დაკმაყოფილდებოდა, ეს იყო სისტემა, რომელიც მთლიანად ცვლი-

და საუკუნეების მანძილზე ჩამოყალიბებულ მძლავრ მექანიზმს, რასაც საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა და ტერიტორიული მთლიანობა ერქვა.

2. საბჭოთა რუსეთმა დიდი ზიანი მიაყენა და ფაქტობრივად გაუქმების საფრთხე შეუქმნა ქართულ ენას და რელიგიას. მეფის რუსეთის პოლიტიკა შეიძლება ითქვას კვლავ გრძელდებოდა ახალი სახელწოდების და მმართველობის ფორმის, სისტემის მიერ. განსხვავება იმაში მდგომარეობდა, რომ თუ მეფის რუსეთის დროს რელიგია მაინც იყო შედარებით თავისუფალი და საზოგადოებას შეეძლო ქრისტიანული სარწმუნოება ელიარებიანა და მისი მეშვეობით საკუთარი ინდივიდუალობა გადაერჩინა, საბჭოთა რუსეთის შემთხვევაში რელიგია მთლიანად უგულვებელყოფილი იყო. ეს კი დიდ დარტყმას აყენებდა საზოგადოების ფართო ფენებს, მათ ცნობიერებას.

3. დამპყრობელი განსაკუთრებული სისატიკით უსწორდებოდა ყველა იმ ადამიანს, რომელიც ახალი ხელისუფლების მიმართ პროტესტს გამოხატავდა. საზოგადოება იძულებული იყო მიეღო არა მხოლოდ ახალი პოლიტიკური, არამედ სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურულ-რელიგიური ფორმაც.

საბჭოთა ხელისუფლება მთელი არსებობის მანძილზე მუდმივად ცდილობდა საქართველოში თუ საზღვარგარეთ მოქმედი ქართული ეროვნული ძალებისათვის ხელის შეშლას თავისუფლებისათვის ბრძოლაში, თუმცა ეროვნული მოძრაობა ყოველთვის განაგრძობდა არსებობას, რომელიც გამოიხატებოდა, როგორც შეიარაღებული ფორმით, როგორც ეს იყო XX საუკუნის 20-იან წლებში, ან იდეოლოგიური კუთხით, რომელიც მთავარ ხაზად გასდევდა ეროვნული ძალების ბრძოლას მთელი 1921-1991 წლების განმავლობაში. ქართველი დისიდენტების მოღვაწეობაც ამ ბრძოლის ნაწილია, რომელმაც გარკვეული წვლილი შეიტანა ეროვნული ცნობიერების ამაღლებაში.

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. ო. თუშურაშვილი, ვ. ლუარსაბიშვილი, ქართული დისიდენტური მოძრაობის ისტორია, თბილისი, 2016.
2. ი. კვესელავა, საქართველოს ისტორიის ქრონიკები (1970-1990), ტ. I, თბილისი, 2004.

3. ლ. სარალიძე, საქართველოს პელსინკის კავშირის მოღვაწეობის ისტორიიდან, კრებულში: ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, 2015, №1 (16).
4. ა. სონღულაშვილი, საქართველოს პოლიტიკური პორტრეტი, თბილისი, 2004.
5. საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფ. 6, საქ. №29246, ტ. 6.
6. საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფ. 6, საქ. №29218-78, ტ. 6.
7. საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფ. 6, საქ. №29218-78, ტ. 44.
8. საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფ. 6, საქ. №29218-78, ტ. 8.
9. საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფ. 6, საქ. №29237-79, ტ. 7.
10. საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფ. 6, საქ. №29237, ტ. 9.
11. საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფ. 6, საქ. №29218, ტ. 63.
12. საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფ. 6, საქ. № 29218, ტ. 64.
13. საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფ. 6, საქ. №29237, ტ. 9.
14. საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფ. 6 საქ. №29246-79, ტ. 5.
15. საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფ. 6, საქ. №29218-78, ტ. 19.
16. დ. ჭუმბურიძე, ვ. კიკნაძე, ხ. ქოქრაშვილი, ლ. სარალიძე, საქართველო-რუსეთის ურთიერთობა XVIII-XXI საუკუნეებში, წიგნი II, თბილისი, 2016.

The Dissident Movement in Georgia (in the 70s of the XX century)

Summary

From the 20s of the XX century, when the representatives of the national-liberation movement were not able to achieve their goal to free Georgia from the Soviet regime, any large-scale armed action did not occurred afterwards. However, national forces did not stop to fight in Georgia and beyond its borders. After the World War II the National Movement became extremely active giving the national forces the hope of liberation.

The new rise of the National Movement is connected to Zviad Gamsakhurdia and Merab Kostava. They began a new era in the history of Georgia. Naturally, it was difficult to act against the Soviet regime, nevertheless the national forces tried hard to achieve their true goals. One of the bold steps of Zviad Gamsakhurdia was publishing the magazines „Saqtvelos Moambe“ and „Oqros Satsmisi“ that were distributed illegally in the 70s of the XX century. The Soviet regime officials repeatedly prevented development and growth of the national forces despite the fact that evident weakness of the soviet regime began to grow to a greater extent from the 70s. For its part, the national forces tried to take advantage of the situation.